

YASCHA MOUNK

LID VERSUS DEMOKRACIE

PROČ JE NAŠE SVOBODA V OHROŽENÍ A JAK JI ZACHRÁNIT

PROSTOR

Yascha Mounk

Lid versus demokracie

Proč je naše svoboda v ohrožení a jak ji zachránit

PROSTOR

YASCHA MOUNK
**LID VERSUS
DEMOKRACIE**

PROČ JE NAŠE SVOBODA V OHROŽENÍ A JAK JI ZACHRÁNIT

přeložil Martin Pokorný

PROSTOR | PRAHA | 2019

THE PEOPLE VS. DEMOCRACY
Copyright © 2018 by Yascha Mounk

Czech edition © PROSTOR, 2019
Translation © Martin Pokorný, 2019
Cover picture © shutterstock/isifa, 2019

ISBN 978-80-7260-420-3

OBSAH

Úvod. Ztracené iluze	9
ČÁST PRVNÍ. KRIZE LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE	31
1. Demokracie bez práv	38
<i>Politika je jednoduchá (a kdo nesouhlasí, je lhář)</i>	45
<i>Jsem váš hlas (a všichni ostatní jsou zrádci)</i>	50
<i>Lid rozhoduje (a může si dělat, co chce)</i>	56
2. Práva bez demokracie	63
<i>Limity volebních institucí</i>	70
<i>Kooptace volebních institucí</i>	89
<i>Neexistují snadná východiska</i>	104
3. Demokracie se rozkládá	111
<i>Občané ztrácejí k demokracii emocionální pouto</i>	118
<i>Občané jsou stále otevřenější autoritářským alternativám</i>	121
<i>Úcta k demokratickým normám se vytrácí</i>	125
<i>Mládež nás nespasí</i>	133
<i>Nebezpečné důsledky ztráty stability</i>	137
ČÁST DRUHÁ. PŘÍČINY	145
4. Sociální média	150
<i>Technooptimisté</i>	154
<i>Odveta technopesimistů</i>	156
<i>Překlenout propast</i>	159
5. Ekonomická stagnace	164
<i>Obavy z budoucnosti</i>	170

6. Identita	176
<i>Vzpoura proti pluralismu</i>	180
<i>Geografie nenávisti</i>	184
<i>Demografické obavy</i>	189
<i>Sestup v hierarchii</i>	193
ČÁST TŘETÍ. PROSTŘEDKY NÁPRAVY	197
7. Ochočený nacionalismus	210
<i>Vzednutí exkluzivního nacionalismu</i>	214
<i>Pokušení oprostít se od nacionalismu</i>	217
<i>Inkluzivní patriotismus</i>	225
8. Náprava ekonomiky	233
<i>Zdanění</i>	238
<i>Bydlení</i>	242
<i>Produktivita</i>	245
<i>Moderní sociální stát</i>	248
<i>Smysluplná práce</i>	251
9. Obnova občanského přesvědčení	256
<i>Rekonstrukce důvěry v politiku</i>	259
<i>Vychovávání občanů</i>	265
 Závěr. Bojovat za své přesvědčení	 275
 <i>Poznámky</i>	 289
<i>Seznam vyobrazení a jejich zdroje</i>	376
<i>Poděkování</i>	381

Úvod

Ztracené iluze

NĚKDY SE DĚJINY na celé desítky let zpomalí, takřka znehybní. Jistě – konají se volby a mají své vítěze a poražené, parlamenty přijímají a ruší zákony, nad obzorem se zjevují nové hvězdy a pod zem klesají rakve se státnickými titány, ale to vše je pouhý provoz, při němž odplyvá čas, zatímco směřodonné cíle kultury, společnosti a politiky zůstávají beze změny.

Pak ale nastanou roky zrychlení, kdy se jakoby mění všechno zároveň: na scénu se úspěšně derou političtí nováčci, voliči se od státu domáhají počínání, jaké bylo ještě včera nemyslitelné, společenské tenze dlouhodobě bublající pod povrchem znenadání propukají v děsivých výbuchích a systém vládnutí, jenž ještě včera vyhlížel neměnně, hrozí rozpadem.

V takové době se dnes nacházíme.

Liberální demokracie byla až donedávna triumfální vládkyní: přese všechny nedostatky se etablovaný systém vládnutí těšil upřímné loajalitě většiny občanů, ekonomika vzkvétala a radikální strany zůstávaly na okraji. Podle dobového mínění politologů dosáhla demokracie v zemích typu Francie či Spojených států již před valnou dobou vnitřní stability a nadcházející roky na tom neměly nic změnit. Zdálo

se očividné, že se politická budoucnost nebude výrazněji lišit od minulosti.

Jenže pak budoucnost nastala – a oproti očekáváním se ukázala být podstatně odlišná.

Zklamání z politiky občané pociťovali odedávna, ale nyní jimi začal cloumat neklid, vztek a pohrdání. Systémy stran působily ustrnule, ale dnes jsou na celém světě – v Americe, v Evropě, v Asii i v Austrálii – na vzestupu autoritářští populisté. Bylo zcela běžné, že voliči projevovali nechuť vůči určitým stranám, politikům nebo vládám, ale nyní mnohým začala vadit sama liberální demokracie.

Nejnápadnějším projevem demokratické krize se stalo zvolení Donalda Trumpa do Bílého domu. Význam Trumpova úspěchu je nedozírný: poprvé v dějinách si nejstarší a nejmocnější demokracie na světě zvolila za prezidenta člověka, jenž otevřeně pohrdá základními ústavními normami, člověka, který své stoupence nechal „s napětím očekávat“, zda vůbec přijme výsledek voleb, který volal po uvěznění hlavní oponentky a zcela konzistentně dává autoritářským nepřítelům USA přednost před demokratickými spojenci USA.¹ Bez ohledu na to, zda kontrolní mechanismy, jimž jeho moc podléhá, Trumpa nakonec zkontrolují nebo ne, je ochota amerického lidu zvolit do nejvyšší funkce v zemi jedince s jasně autoritářskými tendencemi velmi zlověstným znamením.

Trumpovo zvolení samozřejmě nepředstavuje izolovaný jev. V Rusku i v Turecku se siláckým vůdcům podařilo po vítězství ve volbách proměnit labilní demokracie ve volené diktatury. V Polsku a Maďarsku využívají populističtí politici téhož scénáře k podkopání svobody médií, odstranění nezávislých institucí a umlčení opozice.

Další země je v tom možná budou záhy následovat. V Rakousku scházelo málo, aby byl prezidentem zvolen kandidát krajní pravice. Ve Francii dávají rychlé výkyvy politického terénu šanci krajní levici i krajní pravici. Ve Španělsku

a v Řecku se etablované systémy stran rozpadají ohromujícím tempem. A bezprecedentní úspěchy extrémisté slaví dokonce i ve zdánlivě stabilních a tolerantních demokraciích, jako je Švédsko, Německo či Nizozemsko.

Dnes již není sebemenších pochyb o tom, že nastalo období populismu. Otázka zní, zda se období změní v epochu, a uvrhne tak v pochybnost samo přežití liberální demokracie.

Po pádu SSSR se liberální demokracie stala na celém světě dominantní formou vládnutí: v Severní Americe a západní Evropě vyhlížela neotřesitelně, ale rychle se uchytila i v někdejších autokratických zemích od východní Evropy po Jihoafrickou republiku a její postup byl výrazný v Asii i v Africe.

Jedna příčina triumfu liberální demokracie tkví v tom, že proti ní nestála žádná jasná alternativa. Komunismus se zhroutil, islámská teokracie měla své stoupence výhradně na Středním východě a unikátní čínský systém státního kapitalismu pod praporem komunismu bytostně navazoval na jedinečnou historii Číny. Zdálo se zjevné, že budoucnost patří liberální demokracii.

Myšlenka nezpochybnitelného triumfu demokracie je spojována především se jménem Francise Fukuyamy. V článku z konce osmdesátých let, který okamžitě vzbudil širokou pozornost, přišel s tvrzením, že konec studené války povede ke „skončení ideologického vývoje lidstva a k univerzálnímu rozšíření západní liberální demokracie jakožto definitivní formy lidského vládnutí“. Triumf demokracie – řečeno sloganem, jenž se stal trestí opojného optimismu roku 1989 – přinese podle Fukuyamy „konec dějin“.²

Celá řada komentátorů si Fukuyamu vzala na paškál a kritizovala ho za domnělou naivitu. Někteří upozorňovali, že další šíření liberální demokracie zdaleka není nevyhnutelné, a obávali se (či naopak doufali), že řada zemí prokáže vůči tomuto západnímu importu odolnost. Podle

jiných je ještě brzy na to, abychom dokázali předvídat, jaká zlepšení lidský důvtip vymyslí během následujících stiletí: co když je liberální demokracie pouhou přehrou ke spravedlivější a osvícenější formě vládnutí? ³

I přes ostrou polemiku si však Fukuyamův základní předpoklad zajistil značný vliv. Většina autorů přicházejících s varováním, že liberální demokracie možná nezvítězí na celém světě, si současně byla jistá, že v demokratickém „týlu“ Severní Ameriky a západní Evropy zůstane stabilní. Ke shodnému závěru dokonce dospěla i většina politologů, zástupců disciplíny, která se jinak vůči velikášským deklaracím o konci dějin staví rezervovaně. V chudých zemích dospívají demokracie mnohdy ke krachu, konstatovalo se, a autokratičtí vládci jsou zase zbavováni moci i tehdy, pokud poddaným dokážou zajistit slušnou životní úroveň. Jakmile je ale ta či ona země majetná a současně demokratická, vykazuje pozoruhodnou stabilitu. Když v roce 1975 proběhl vojenský puč v Argentině, činilo tehdejší HDP na obyvatele v přepočtu na dnešní ceny asi 14 000 amerických dolarů.⁴ Jakmile se ale etablovaná demokracie povznesla nad tento práh, ke kolapsům již nedocházelo.⁵

V úžasu nad jedinečnou stabilitou bohatých demokracií začali politologové interpretovat poválečnou historii mnoha zemí jako proces „demokratické konsolidace“. ⁶ Má-li země dlouhodobě zůstat demokracií, musí dosáhnout vysoké majetkové i vzdělanostní úrovně, musí vybudovat aktivní občanskou společnost, musí zajistit neutralitu soudnictví i dalších ústředních státních institucí a hlavní politické síly musí akceptovat, že o politických výsledcích budou rozhodovat voliči, a nikoli síla zbraní nebo nadité peněženky. Všechny tyto procesy však mnohdy byly velice vratké.

Budování demokracie není snadný úkol. Avšak kdesi vpředu tanula cenná a nadčasová odměna: jakmile se klíčových demokratických ukazatelů jednou podaří dosáhnout,

bude politický systém stabilní navěky. Z této perspektivy se demokratická konsolidace jevila jako jednosměrný proces: jakmile se demokracie stala „jedinou show ve městě“ (jak to pamětihodně vyjádřil Juan J. Linz), byla neotřesitelná.⁷

Nastíněnému předpokladu politologové věřili natolik silně, že se jen velice výjimečně zamýšleli nad otázkou, za jakých okolností by se mohl demokratický konsolidační vývoj otočit do protisměru. Současné události však tuto sebejistotu demokracie zpochybňují.

Před čtvrtstoletím vyjadřovala většina občanů liberálních demokracií značnou spokojenost s vlastní vládou a své státní instituce hodnotila jako kvalitní. Dnes naopak propadají větší deziluzi než kdy dříve. Před čtvrtstoletím byla většina občanů na život v liberální demokracii hrdá a jakékoli autoritářské alternativy vůči vlastnímu systému vládnutí velmi rozhodně odmítala. Dnes se mnozí k demokracii stavějí se stále zřetelnější nevraživostí. Před čtvrtstoletím politické protivníky sjednocovala úcta k základním demokratickým pravidlům a hodnotám. Dnes si nesmírnou moc a vliv vydobyli kandidáti, kteří porušují zcela elementární normy liberální demokracie.⁸

Uvedme dva příklady, jež čerpám z vlastních průzkumů. Více než dvě třetiny starších Američanů má za to, že život v demokracii je mimořádně důležitá hodnota, zatímco mezi „mileniály“ tento názor sdílí necelá třetina. Tento strmý pokles citového sepětí s demokratickým zřízením u Američanů podněcuje vstřícnost k autoritářským alternativám. Zatímco ještě v roce 1995 se jen jeden člověk z šestnácti domníval, že armádní klika představuje dobrý systém vládnutí, dnes si totéž myslí jeden člověk z šesti.⁹

Za těchto radikálně proměněných okolností by bylo pošetilé předpokládat, že stabilita demokracie je prostě a jednoduše zaručena. Ústřední premisa poválečné éry – tedy víra, že bohaté země, v nichž pomocí svobodných a spravedlivých voleb došlo k opakované výměně držitelů vládní

moci, zůstanou demokratické navěky – celou dobu spočívala na vratkých základech.

Jestliže scházejí garance pro první ústřední premisu, která formovala naši politickou imaginaci, pak máme dobré důvody ohledat i tu druhou.

Dlouho jsme měli za to, že liberalismus a demokracie tvoří soudržný celek – a nejen prostě proto, že nám záleží jak na vůli lidu, tak na právním státu, tj. že chceme lid nechat rozhodovat a současně chceme chránit individuální práva. Jde tu o víc: obě složky našeho politického systému se navzájem nutně podmiňují.

Skutečně existují dobré důvody k obavám, že pokud se někdo jedné či druhé složky zřekne, nemůže liberální demokracie přežít. Systém, v němž konečným zdrojem rozhodování je lid, zajišťuje, aby bohatí a mocní nemohli pošlapávat práva těch, kdo nežijí v nadbytku. Stejně tak systém, jenž chrání práva neoblíbených menšin a v němž může tisk svobodně kritizovat vládu, zajišťuje lidu možnost vyměnit si vládcu pomocí svobodných a spravedlivých voleb. Individuální práva a vůle lidu – naznačuje provedená úvaha – patří k sobě jako zelí k vepřovému a Trump k Twitteru.

Ovšem sám fakt, že plně funkční systém vyžaduje obě složky, ještě neznamena, že systém zahrnující obě složky bude nutně stabilní. Vzájemná provázanost liberalismu s demokracií naopak ukazuje, jak rychle může dysfunkce jedné složky našeho politického zřízení vyvolat dysfunkci té druhé. U demokracie bez práv neustále hrozí, že se zvrátí přesně v to, čeho se američtí otcové-zakladatelé obávali ze všeho nejvíc: v tyranii většiny. A práva bez demokracie nemusí být o nic stabilnější: jakmile se politický systém změní v hřiště opanované miliardáři a technokraty, nutně bude sílit pokušení vyloučit lid ze stále důležitějších rozhodnutí.

Právě k takovému rozkolu liberalismu a demokracie možná v současnosti dochází – a důsledky nejspíš budou opravdu tak tíživé, jak bychom očekávali.

Populisté, kteří na obou stranách Atlantiku slaví bezprecedentní úspěchy, se v mnoha formálních i obsahových ohledech navzájem liší.

Je například lákové považovat Donalda Trumpa za jedinečný americký fenomén: neomaleným vystupováním počínaje a chvástáním ohledně vlastního majetku konče je chodící karikaturou amerického podvědomí, figurkou, jakou by nakreslil komunistický kreslíř, jemuž ministerstvo propagandy v sovětské éře uložilo zesměšnit úhlavního nepřítele. A Trump samozřejmě v mnoha ohledech opravdu je ztělesněním čirého amerikanství. Svoje podnikatelské úspěchy zdůrazňuje zčásti také v důsledku upřímného amerického obdivu k podnikavým jedincům; rovněž terče jeho vzteku jsou formovány americkým kontextem: v Evropě by se například těžko uplatňovaly obavy z toho, že levicové elity zabaví lidem zbraně.

Přesto lze skutečnou povahu oné hrozby, kterou Trump ztělesňuje, pochopit jedině v mnohem širším rámci, totiž v kontextu krajně pravicových populistů, kteří nabývají na síle ve všech významných demokraciích od Athén po Ankaru, od Sydney po Stockholm a od Varšavy po Wellington. I přes očividné rozdíly mezi populisty, kteří jsou ve všech těchto zemích na vzestupu, mají jejich společné rysy hluboké kořeny a způsobují, že hrozba, kterou populismus do politického systému vnáší, je ve všech těchto případech pozoruhodně podobná.

Donald Trump ve Spojených státech, Nigel Farage ve Velké Británii, Frauke Petryová v Německu i Marine Le Penová ve Francii tvrdí, že ty nejnaléhavější problémy naší doby se dají vyřešit mnohem přímočařejším způsobem, než nám politický establishment chce namluvit, a že masa obyčejných

lidí instinktivně ví, co je nutné udělat. V jádře politiku vnímají jako prostinkou záležitost: stačí, aby zvítězil ryzí hlas lidu, a všechny příčiny nespokojenosti obyvatelstva zmizí. Amerika – nebo Velká Británie nebo Německo nebo Francie – znovu dosáhne někdejší velikosti.

Přitom se ovšem opomíná jedna elementární otázka: Pokud lze politické problémy naší doby vyřešit tak snadno, proč vlastně přetrvávají? Populisté nejsou ochotni přiznat, že by skutečný svět mohl být komplexní, v důsledku čehož úspěšné řešení problémů může unikat i lidem s dobrými úmysly. Potřebují tak někoho označit za viníka – a činí to velmi hlasitě.

Na prvním místě se mnohdy nabízí hledat zloducha za hranicemi. Je proto zcela logické, že vinu za ekonomické obtíže USA přičítá Trump Číně. Stejně tak nepřekvapivé je, že tyje z rozšířených obav a tvrdí, že Spojené státy podléhají útoku sexuálních násilníků z Mexika a muslimských teroristů.¹⁰

Evropští populisté nacházejí nepřátele jinde a většinou své zášti projevují obezřetněji, nicméně jejich rétorika se opírá o stejnou logiku. I Le Penová a Farage mají shodně s Trumpem za to, že pokud příjmy stagnují anebo je národní identita ohrožena novousedlíky, musí tím být vinni lidé odjinud: muslimští příživníci či polští údržbáři. A i oni – stejně jako Trump – přičítají vinu za neuskutečnění vlastních přehnaných slibů politickému establishmentu, byrokraty z Bruselu počínaje a lháři z médií konče. Populisté všech možných ražení tvrdí, že obyvatelé sídelní metropole buď jen chrání vlastní zájmy, nebo jsou spřaženi s nepřáteli národa. Etablovaní politikové prý pomýleně a fetišisticky uctívají diverzitu – anebo rovnou hrají do karet nepřítelům národa. Případně se nabízí vůbec nejjednodušší vysvětlení: politikové nepatří „k nám“, nýbrž jsou to cizinci, muslimové nebo obojí.

Tato názorová perspektiva podněcuje dva druhy politických tužeb a populisté ochotně využívají obou. Za prvé hlásají, že se do vysoké funkce musí dostat poctivý vůdce,

který sdílí ryzí perspektivu širokých vrstev a je ochoten za ně bojovat; a za druhé, jakmile se funkce ujme, musí odstranit institucionální bariéry, jež by mu ve vykonávání lidové vůle mohly bránit.

Liberální demokracie disponují mnoha brzdami a vyvážovacími mechanismy, které mají zabránit tomu, aby jedna konkrétní strana nahromadila příliš velkou moc, a jednak smířit zájmy odlišných skupin. Populisté však žijí v představě, že vůle lidu žádné zprostředkování nepotřebuje a jakýkoli kompromis s menšinami je druh korupce. V tomto smyslu populisté smýšlejí bytostně demokraticky: oproti tradičním politikům věří s mnohem větším zánícením, že vládnout má *démos*. Ale zároveň jsou bytostně neliberální: na rozdíl od tradičních politiků říkají otevřeně, že hlas lidu nesmějí tlumit žádné nezávislé instituce ani individuální práva.

Obava, že by mohutnící vlna populismu dokázala po nástupu k moci rozbořit liberální instituce, se může zdát přehnaná, avšak opírá se o dlouhou řadu precedentů. Neliberální populisté se už díky volebním úspěchům ujali moci v Polsku a v Turecku, a v obou zemích provedli v zájmu utužení moci nápadně shodné kroky: vystupňovali napětí se svými domnělými nepřáteli doma i za hranicemi, obsadili soudy i volební komise svými stoupenci a zajistili si dohled nad médií.¹¹

Do Maďarska byla liberální demokracie přesazena v porovnání s Německem či Švédskem jen velmi nedávno a vykazovala jistou křehkost. Přesto politologové po celá devadesátá léta viděli její šance velmi optimisticky. Podle jejich teorií vykazovalo Maďarsko všechny atributy, jež svědčí pro příznivý přechod k demokracii: země znala demokratickou vládu z minulosti, totalitní dědictví tu bylo mnohem mírnější než v řadě jiných východoevropských zemích, komunistické elity se s novým režimem smířily prostřednictvím vyjednané dohody a země na mnoha stranách sousedila

se stabilními demokraciemi. Řečeno jazykem politologie, Maďarsko představovalo „nejpravděpodobnější případ“: pokud by se demokracie neujala ani tady, pak by měla obtíže se prosadit i v ostatních postkomunistických zemích.¹²

Po celá devadesátá léta to vypadalo, že se uvedená předpověď potvrzuje: maďarská ekonomika se rozvíjela, strany se u vlády střídaly bez rozruchu, aktivní občanská společnost zahrnovala kritická média i silné nevládní organizace a též jednu z nejlepších univerzit ve střední Evropě. Vše nasvědčovalo tomu, že se maďarská demokracie konsoliduje.¹³

Pak se ale vynořily problémy. Mnoho obyvatel země získalo pocit, že nepobírají spravedlivý díl z hospodářského růstu. Pripadalo jim, že jejich identitu ohrožuje možnost (byť ne realita) masové imigrace. A když pak na středolevou vládní stranu dopadl velký korupční skandál, přerostla nespokojenost v otevřenou znechucení vládou. V parlamentních volbách roku 2010 přičkli voliči zdrcující většinu uskupení Fidesz pod vedením Viktora Orbána.¹⁴

Po nástupu do úřadu Orbán přikročil k systematickému utužování moci. Aby ovládl státní televizi, ústřední volební komisi i ústavní soud, najmenoval do jejich čela své loajální stoupence. Upravil k vlastnímu prospěchu volební systém, přiměl zahraniční firmy k finanční podpoře lidí, s nimiž je osobně spjat, podřídil nevládní organizace vysoce restriktivním pravidlům a pokusil se ukončit provoz Středoevropské univerzity.¹⁵

Žádný rubikon, žádný nezpochybnitelně zásadní krok přitom nevyznačoval, kde přesně dochází k nezvratnému zhroucení někdejších politických norem. Každé Orbánovo opatření bylo možné tak či onak hájit. V celkovém souhrnu však šlo k neodvratnému závěru: Maďarsko už nepředstavuje liberální demokracii.

A čím tedy je?

S postupem let Orbán na tuto otázku odpovídal stále zřetelněji. Zpočátku se prezentoval jako upřímný demokrat,

jenž hájí konzervativní hodnoty. Dnes se naopak jasně a hlasitě označuje za odpůrce liberální demokracie. Tvrdí, že demokracie má být hierarchická, ne liberální. Pod jeho vedením se Maďarsko stane „neliberálním novým státem, opřeným o přirozené základy“.¹⁶

Orbán zde své vlastní snažení popisuje mnohem výstižněji, než se to podařilo většině externích pozorovatelů, kteří Orbána kritizují za nedemokratičnost. I když se ale právem obávají, že neliberální reformy mohou maďarskému prezidentovi nakonec umožnit přehlížet i vůli lidu, je omylem si myslet, že všechny demokracie musí z podstaty věci být liberální nebo připomínat naše současné politické instituce.

Hierarchická demokracie umožňuje předákům, jež si zvolil lid, realizovat vůli lidu tak, jak ji sami chápou, aniž by přitom ponechávali prostor pro práva či zájmy přetrvávajících vzdorných menšin. Když se označují za demokraty, nemusí jít o pokrytectví: ve vznikajícím systému bude vůle lidu – přinejmenším zprvu – suverénně vládnout. Od liberální demokracie, jak jsme na ni zvyklí, se tento systém neliší absencí demokracie, nýbrž absencí úcty k nezávislým institucím a individuálním právům.

Rozmach neliberální demokracie čili demokracie bez práv je jen jednou stranou politického dění úvodních dekad 21. století. Zároveň s nárůstem skepse obyčejných lidí vůči liberálním procedurám a institucím totiž docházelo k tomu, že se politické elity snažily proti hněvu širších vrstev obrnit. Důrazně opakují, že svět je komplikovaný – nu a oni vynaložili tolik námahy na nalezení správných odpovědí. Pokud širší vrstvy propadnou neklidu natolik, že začnou moudré rady udílené elitami ignorovat, pak je nutné je vzdělat, vůbec na ně nehledět anebo je nátlakem přinutit k poslušnosti.

S jedinečnou intenzitou se tento postoj demonstroval 13. července 2015 v časných ranních hodinách. Propuknuvší

ekonomická krize uvrhla Řecko do masivního zadlužení. Ekonomové věděli, že země nikdy nebude s to všechny své dluhy splatit, a většina se shodovala na tom, že politika utahování opasků by jen zasadila propadající se ekonomice další těžké rány.¹⁷ Investoři však měli obavy, že kdyby Evropská unie Řecku umožnila rezignovat na své závazky, následovaly by mnohem větší země, například Španělsko a Itálie. A tak technokrati v Bruselu rozhodli, že v zájmu přežití evropského měnového systému musí Řecko trpět.

Série řeckých vlád plnila rozkazy Bruselu a nic jiného jim v podstatě nezbývalo. Objem ekonomiky však rok od roku klesal, nezaměstnanost mladých lidí přesáhla padesát procent a zoufalí voliči nakonec svěřili důvěru mladému populistickému předákovi Alexisovi Tsiprasovi, který slíbil, že s politikou utahování opasků skoncuje.¹⁸

Po nástupu do úřadu Tsipras obnovil s hlavními věřiteli, jež zastupovala Evropská komise, Evropská centrální banka a Mezinárodní měnový fond, vyjednávání o správě dluhu. Rychle však vyšlo najevo, že takzvaná „trojka“ není svolná k ústupkům. Řecko musí buď setrvat v bídě, nebo vyhlásit bankrot a vystoupit z eurozóny. V létě 2015 ležel na stole velmi nevstřícný záchranný balíček a Tsipras měl jen dvě možnosti: kapitulovat před požadavky technokratů, nebo Řecko uvrhnout do hospodářského chaosu.¹⁹

Postaven před takto zásadní rozhodnutí učinil Tsipras krok, který se v systému domněle postaveném na zásadě, že vládne lid, jevil zcela přirozeně: vypsals celostátní referendum. Reakce byla rychlá, prudká a agresivní. Evropská politická reprezentace označila referendum za nezodpovědné. Německá kancléřka Angela Merkelová opakovaně zdůrazňovala, že trojka předložila „mimořádně velkorysou“ nabídku. Tsiprasovo rozhodnutí bylo hanobeno v médiích.²⁰

Ve vypjaté atmosféře šlo Řecko 5. července 2015 hlasovat. Výsledek referenda byl ostrým pokáráním evropských technokratických elit. Přes osudová varování před blížící

se zkázou se voliči rozhodli bránit svou hrdost a nabízenou dohodu odmítli.²¹

Tsipras, povzbuzen jednoznačným vyjádřením lidové vůle, se vrátil k vyjednávacímu stolu – podle všeho ve víře, že trojka Řecku vyjde vstříc. Realita však byla taková, že trojka původní nabídku stáhla a nový návrh zahrnoval ještě drsnější opatření.²²

Řecko se potácelo na hraně insolvence a evropská politická elita se shromáždila v Bruselu k maratonu kuloárových jednání. Když Tsipras 13. července brzy ráno se zarudlýma očima a celý popelavý předstoupil před novináře, rychle vyšlo najevo, že noční rozhovory skončily jeho kapitulací. Přibližně týden poté, co občané Řecka odmítli jednu splátkovou dohodu, podepsal Tsipras smlouvu, která byla ve všech směrech prokazatelně horší.²³ Technokracie zvítězila.

Politika eurozóny je extrémní ukázkou politického systému, v němž lid dospívá k pocitu, že má na reálné dění stále slabší vliv.* Rozhodně ale není atypická. Aniž by si toho většina politologů všimla, zapustila v Severní Americe a západní Evropě kořeny svébytná forma nedemokratického liberalismu. Jde o formu vládnutí, při níž se (většinou) pečlivě dbá na zachování procedurálních fines a (většinou) se ctí individuální práva – avšak voliči už před valnou dobou usoudili, že reálné počínání vládního aparátu nemohou výrazněji ovlivnit.

A v tom se nemýlí.

Úspěchy maďarských populistů a vláda technokratů nad Řeckem se mohou jevit jako diametrální protiklady. V prvním

* Jak je ale vysvětleno na konci 2. kapitoly, realita byla v porovnání s tímto stručným shrnutím o něco komplikovanější. Podstatnou příčinou toho, proč evropská reprezentace nebyla ochotna nabídnout Řecku vstřícnější dohodu, bylo vědomí silného odporu občanů ostatních zemí vůči jakékoli velkorysejší finanční podpoře. Jinými slovy: když řeckému lidu politikové vnucovali vlastní vůli, z valné části při tom plnili vůli vlastního lidu.

případě vůle lidu odstranila nezávislé instituce, jež měly chránit právní stát a práva menšin. Ve druhém případě tržní tlak a názory technokratů získaly navrch nad vůlí lidu.

Avšak Maďarsko a Řecko jsou jen rub a líc téže mince. Na celém světě se v demokraciích projevují dvě zdánlivě odlišné tendence. Na jedné straně jsou preference obyvatelstva stále výrazněji neliberální: voliči ztrácejí trpělivost s nezávislými institucemi a nejsou ochotni tolerovat práva etnických a náboženských menšin. Na druhé straně se elity zmocňují pák politického systému a prudce tlumí jeho ochotu reagovat na podněty zvenčí: držitelé moci jsou stále méně ochotni podvolit se mínění lidu. V konečném důsledku se tak liberalismus a demokracie coby úhlavní složky našeho politického systému ocitají v konfliktu.

Odborníci věděli odedávna, že liberalismus a demokracie se občas vyskytují nezávisle na sobě. V Prusku 18. století vládl absolutní monarcha poměrně liberálním způsobem: respektoval (některá) práva poddaných a připouštěl (skromnou) svobodu slova.²⁴ Naproti tomu ve starověkých Athénách vládlo lidové shromáždění naprosto neliberálně: státníci, kteří upadli v nemilost obyvatelstva, byli trestáni vyhnanstvím, na kriticky smýšlející filozofy byl uvalován trest smrti a cenzuře podléhalo všechno možné od politických proslovů až po hudbu.²⁵

Přesto měla většina politologů dlouhodobě za to, že liberalismus a demokracie jsou vzájemně komplementární. Věděli sice, že individuální práva a vůle lidu se občas mohou ubírat mimoběžně, ale přesto lpěli na přesvědčení, že jim je souzena vzájemná shoda. Jakmile se liberalismus a demokracie jednou spojí, vytvoří prý výjimečně stabilní, odolný a vnitřně pevný celek.

Jestliže se ale mínění lidu stáčí proti liberalismu a preference elit se obracejí proti demokracii, liberalismus a demokracie se tím ocitají v přímém konfliktu. Liberální demokracie – ona jedinečná směs individuálních práv a vlády lidu, která

mnoho let charakterizovala většinu severoamerických i západoevropských zřízení – se trhá ve švech. Namísto ní pozorujeme rozmach *neliberální demokracie* čili demokracie bez práv a *nedemokratického liberalismu* čili práv bez demokracie.

Žilo bylo na jednom dvorku náramně šťastné kuře. Statkář den co den chodil a sypal mu krmení. Kuře den za dnem tloustlo a víc a víc si hovělo.

Ostatní zvířata ze statku zkoušela kuře varovat. „Umřeš,“ říkala mu. „Statkář si tě akorát chce vykrmit.“

Jenomže kuře neposlouchalo. Vždyť celou tu dobu, co je na světě, je statkář chodí krmit a vždycky přitom zabrouká pár povzbudivých slov! Proč by se něco mělo zčistajasna měnit?

Jenže co se nestalo – změna přišla: „Stejný člověk, který kuře celou tu dobu, co bylo na světě, krmil,“ píše příznavně suchým tónem Bertrand Russell, „mu nakonec zakrouťí krkem.“²⁶ Dokud bylo kuře malé a hubené, chtěl je statkář vykrmit, ale jakmile ztloustlo dost na to, aby se dalo nabídnout na trhu, nastal čas je odpravit.

Russell nás tím podobenstvím chtěl varovat před lehkovážnými předpověďmi. Historka o naivním kuřeti nám připomíná, že pokud nemáme potuchy o tom, proč se v minulosti to a to dělo tak a tak, nemůžeme předpokládat stejný průběh i v budoucnu. Podobně jako kuře nedokázalo předvídat, že se jeho svět jednoho dne zhroutí, jsme i my možná slepí vůči změnám, které se před námi rýsují.

Pokud chceme zformulovat poučený odhad ohledně budoucnosti demokracie, musíme si položit „otázku kuřete“: Spočívala dřívější stabilita demokracie na okolnostech, které dnes pominuly?

Je zcela dobře možné, že správná odpověď zní kladně.

Demokracie se od svého vzniku vyznačovala přinejmenším třemi nápadnými konstantami, které dnešní doba

nevykazuje. Za prvé se v období demokratické stability většina občanů těšila rychlému nárůstu životní úrovně; například v rozmezí let 1935–1960 se příjem typické americké domácnosti zdvojnásobil a v rozmezí let 1960–1985 se zdvojnásobil podruhé. Od roku 1985 však stagnuje.²⁷

To se stalo předzvěstí radikální změny v americké politice. Občané sice nikdy neměli politiky ve zvláštní oblibě, ale z valné části dřív věřili, že zvolení reprezentanti dodrží dané sliby a život obyvatel se díky tomu zlepší. Tato důvěra a optimismus jsou dnes pryč. Občané pohlížejí do budoucna s pronikavými obavami a současně začali politiku vnímat jako hru s nulovým součtem: sebemenší zisk, jehož se domůžou přistěhovalci nebo etnické menšiny, bude na jejich úkor.*

Tím se zároveň vyhrocuje druhý rozdíl, jímž se relativně stabilní minulost liší od stále chaotičtější přítomnosti. Po celé období demokratické stability náleželo dominantní postavení jedné rasové či etnické skupině. Ve Spojených státech a v Kanadě odedávna panovala zřetelná rasová hierarchie a běloši se těšili nesčitelným výhodám. V západní Evropě zacházela tato převaha ještě dál: ve státech založených na monoetnickém základě, například v Německu či Švédsku, nebyli přistěhovalci vůbec považováni za skutečné příslušníky národa. Není vyloučeno, že fungování demokracie na této homogenitě záviselo v míře, kterou si mnohdy nejsme ochotni přiznat.

Příslušné společnosti se hluboce proměnily vlivem desítek let masové imigrace a sociálního aktivismu: v Severní Americe si konečně rasové menšiny nárokují rovnoprávné místo u jednacího stolu a v západní Evropě se potomci přistěhovalců domáhají uznání, že i člověk černé nebo snědé pleti může být opravdový Němec nebo Švéd. Zatímco ale část populace tuto změnu akceptuje nebo dokonce vítá,

u ostatních vyvolává pocit ohrožení a nenávist. Po celé západní polokouli tak nabírá na síle ohromná vzpoura proti etnickému a kulturnímu pluralismu.*

A ještě jedna změna si v rozmezí několika málo desítek let podmanila celý svět. Masová komunikace zůstávala donedávna výhradním polem politických a finančních elit. Náklady, jež si žádal tisk novin, provoz rozhlasové stanice nebo fungování televizního kanálu, byly pro většinu občanů zcela nedosažitelné. Díky tomu mohl politický establishment vytlačovat extrémní názory na okraj a politika setrvala v relativně konsenzuálním rámci.

Oproti tomu rozmach internetu, a především sociálních médií, jak k němu došlo za poslední čtvrtstoletí, razantně přesunul těžiště mocenské rovnováhy mezi insidery a outsidersy. Libovolný občan dnes má možnost velkou rychlostí sdílet skandální či jinak aktuální informace s miliony lidí; náklady na politickou organizaci prudce klesly; a tím, jak se zúžila technologická proluka mezi centrem a periferií, získali podněcovatelé nestability výhodu oproti silám řádu.**

Dnes teprve začínáme zvolna chápat, co vlastně krizi liberální demokracie způsobilo, a k potírání jejích příčin jsme se zatím vůbec nedostali. Pokud ale vezmeme hlavní hnací síly současné populistické éry vážně, vyjde najevo, že musíme podnikat aktivní kroky přinejmenším na třech frontách.

Za prvé musíme provést reformu vnitrostátní i mezinárodní hospodářské politiky, zmírnit společenskou nerovnost a splnit příslib rychlého nárůstu životní úrovně. Vyrovnanější distribuce ekonomického růstu se z tohoto hlediska nejeví jen jako záležitost distributivní spravedlnosti: jde tu o věc politické stability.

* Podrobnější výklad kulturních příčin populismu viz 6. kapitolu.

** Podrobnější výklad technologických příčin populismu viz 4. kapitolu.

Někteří ekonomové přišli s tezí, že simultánní existence demokracie, globalizace a národního státu je vyloučená. Někteří filozofové zas předložili nadšenou obhajobu zániku národního státu a hýčkají si představy o takřka výhradně mezinárodním řešení ekonomických problémů, jimž v současnosti čelíme. To je chybný přístup. Chceme-li zachovat demokracii a nevzdat se přitom emancipačního potenciálu globalizace, musíme najít způsob, jak se může národní stát znovu ujmout otěží vlastního osudu.*

Za druhé musíme nově promyslet, jaký je vlastně v moderním národním státě význam příslušnosti a přináležení. Příslibu multietnické demokracie, která vnímá příslušníky všech vyznání a jakékoli barvy pleti jako plně rovnoprávné, se nelze vzdát. Jakkoli může být pro země s hluboce monoetnickým chápáním vlastní identity obtížné vzít menšiny a nově přichozí plně za své, je tato transformace jedinou realistickou alternativou k tyranii a občanským rozbrojům.

Ušlechtilý experiment s multietnickou demokracií však může uspět jedině tehdy, pokud všichni jeho stoupenci začnou klást důraz na to, co je spojuje, a ne rozděljuje. Během posledních let přimělo morální pobouření nad přetrvávající existencí rasových křivd některé lidi k zavržení samotných principů liberální demokracie coby pokryteckých a někdy je přímo dohnalo k názoru, že stavebním kamenem společnosti mají být skupinová práva. To je strategický i morální omyl. Ke všem svým příslušníkům může přistupovat s úctou jedině taková společnost, v níž se každý jedinec těší právům plynoucím z postavení občana, nikoli plynoucím z příslušnosti k určité skupině.**

Za třetí se musíme naučit, jak se vyrovnat s transformační

* Podrobnější výklad metod, jak překonat ekonomické příčiny populismu, viz 8. kapitolu.

** Podrobnější výklad metod, jak vybudovat inkluzivní patriotismus, viz 7. kapitolu.

silou internetu a sociálních médií. Šíření projevů nenávisti a *fake news* podnítilo výzvy k tomu, aby se firemní provozatel sociálních médií anebo přímo stát ujal úlohy cenzora. Existuje celá řada racionálních kroků, které můžou Facebook a Twitter podniknout, aby ztížily zneužití svých platforem nenávisťnými skupinami. Jakmile ale vlády nebo manažeři začnou určovat, kdo co může na síti říct, přivodí to rychlou smrt svobody slova. Má-li se digitální éra stát bezpečným domovem demokracie, musíme ovlivňovat nejenom to, jaké názory a zprávy se prostřednictvím sociálních médií šíří, ale také to, jak je veřejnost pravděpodobně přijme.

V dobách, kdy jsme ještě demokracii vnímali jako odvážný a křehký experiment, jsme investovali ohromné vzdělávací a intelektuální prostředky do šíření dobrého renomé vlastního politického systému. Školy a univerzity věděly, že jejich nejvýznamnějším úkolem je výchova k občanství. Publicisté a akademičtí autoři si uvědomovali, že při obhajobě a obraně předností liberální demokracie hrají významnou roli. S postupem let se toto povědomí o vlastním poslání rozplynulo. Dnes, kdy liberální demokracie čelí existenčnímu ohrožení, je nanejvýš záhodno je oživit.*

Jsou období, kdy politická rozhodnutí sice mají ve velkém i v malém vliv na životy milionů lidí, avšak základní rysy kolektivního života určité země jsou pevně dané. Aktivisté na obou stranách politického bitevního pole uznávají pravidla hry. Souhlasí s tím, že vzájemné rozpory se vyřeší uspořádáním svobodných a spravedlivých voleb, jsou vnitřně přesvědčeni o správnosti základních norem politického systému a akceptují fakt, že pokud ve volbách prohrají, politický oponent tím získává právo vystřídat je u moci a ve vedení země.

* Podrobnější výklad metod, jak reagovat na rozmach sociálních médií a oživit výchovu k občanství, viz 9. kapitolu.

Lidé prožívající takováto normální období si díky tomu uvědomují, že každé vítězství je jen dočasné, a i ten, kdo z politické bitvy vyšel poražen, může v celé válce vyhrát. Jelikož mají reálnou možnost proměnit pokrok, jenž dnes utrpěl porážku, ve spravedlnost odloženou na příští den, chápou každou porážku jen jako motivaci k tomu, aby zdvojnásobili své úsilí o mírumilovné přesvědčování.

Vedle toho ale existují mimořádná období, kdy se ve hře ocitají základní kontury politiky i společnosti. Během takovýchto období se rozpory mezi stoupenci různých stran prohloubí a podnítí takovou zahořklost, že dohoda ohledně elementárních pravidel hry ztratí vliv. Ve snaze získat výhodu projeví politikové ochotu podlomit systém svobodných a spravedlivých voleb, ostentativně porušovat základní normy politického systému a nemilosrdně očerňovat protivníky.

Lidé prožívající mimořádná období proto začnou vnímat politické dění jako něco, v čem jde přímo o jejich existenci. V systému, v němž probíhá spor o sama systémová pravidla, mají dobré důvody k obavám, že se vítězství ve volbách stane definitivním vítězstvím, prohra v politické bitvě je připraví o možnost bojovat v rozsáhlejší válce a momentální prohra pokroku může nasměrovat celou zemi k nezvratné nespravedlnosti.

Většina z nás strávila valnou část života v normálních časech.

Dospíval jsem na sklonku 20. století a politikové se v té době přeli o důležité otázky. Má pobírání sociální podpory záviset na tom, zda se její příjemce slušně chová?²⁸ Má být přistěhovalcům a jejich dětem povoleno obdržet německé občanství, aniž by se vzdali pasu jiného státu? Má stát uznávat partnerství osob téhož pohlaví jakožto občanský svazek?

Byl jsem přesvědčen, že odpovědi na tyto a podobné otázky budou mít zásadní vliv na další směřování země.

Budoucnost byla otevřená. Na jedné straně se rýsovala vize vstřícné a velkorysé země, na straně druhé se nastiňovala země uzavřená, stagnující a lakomá. Příslušel jsem k mládežnické větvi jedné významné politické strany a věnoval jsem mnoho času prosazování toho, co jsem považoval za správné.

O Spojených státech jsem v té době nevěděl skoro nic, a neuvědomoval jsem si proto, že se v Americe diskutuje o ještě zásadnějších otázkách. Obdrží miliony nepojištěných občanů přístup ke slušné lékařské péči? Lze příslušníky vojenských sil vyloučit z armády jenom proto, že otevřeně přiznají svou sexuální orientaci? A má dojít ke zrušení klíčových složek sociálního státu?

I u těchto otázek platilo, že odpovědi měly zásadně ovlivnit směřování země. Zlepší nebo zhorší životy milionů lidí, přimějí je k otevřené nebo skrývané existenci, zajistí jim blahobyt nebo je uvrhnou do nejistoty. Bylo extrémně důležité, kterým směrem se země dá. A přesto si retrospektivně uvědomuji, že ve všech těchto sporech šlo o běžné politické záležitosti a nic víc.

Dnes naopak s každým dalším dnem vychází stále zřetelněji najevo, že žijeme v mimořádných časech, tedy v době, kdy na přijatých rozhodnutích závisí, zda zavládne děsivý chaos, rozpoutá se nevýslovná krutost, či zda přežije politický systém, jenž se o šíření míru a blahobytu zasloužil více než jakýkoli jiný systém v dějinách.

Situace, v níž jsme se ocitli, je natolik nová a hrozivá, že se ji zatím nikomu nepodařilo opravdu pochopit. Noviny, televize a někdy i akademičtí autoři dennodenně pitvají jednotlivé dílky skládačky. Čím víc jsme ale uhranuti těmito jednotlivými dílky, tím méně vnímáme celkový obraz.

V této knize se pokouším obhlédnout politický terén současnosti a přispět k jeho pochopení ze čtyř různých úhlů. Podávám zde důkaz toho, že liberální demokracie se v současnosti rozpadá na své komponenty a mění se v neliberální

demokracii na jedné a nedemokratický liberalismus na druhé straně. Hájím tezi, že pocit hlubokého zklamání z našeho politického systému představuje pro samo přežití liberální demokracie existenční riziko, objasňuji příčiny této krize a konečně ukazuji, co se dá podniknout pro záchranu toho, co je na našem ohroženém společenském a politickém pořádku skutečně cenné.

Máme neskonalé štěstí: žijeme v relativně nejmírumilovnější a nejblahobytnější éře lidských dějin. Události posledních let sice mohou vyvolávat pocit dezorientace i ochromení, nicméně nadále je v naší moci vydobýt si lepší budoucnost. Na rozdíl od stavu před patnácti nebo třiceti lety však už tuto budoucnost nemůžeme považovat za jednoduše danou.

Současnost působí dojemem, že odpůrci liberální demokracie projevují při formování našeho světa více odhodlání než její zastánci. Pokud si hodláme uchovat mír i blahobyt, vládu lidu i individuální práva, musíme pochopit, že nastala mimořádná doba, a projevit mimořádné úsilí při obraně vlastních hodnot.

ČÁST PRVNÍ

KRIZE LIBERÁLNÍ DEMOKRACIE

V ROCE 1830 vyslal francouzský král do Anglie mladého inženýra s úkolem odborně posoudit nový a převratný vynález: parní lokomotivu, která krátce předtím začala převážet cestující mezi Manchesterem a Liverpoolem. Inženýr se po příjezdu

posadil ke kolejím a činil si podrobné zápisky, zatímco bytelná mašina bezchybně přesouvala od města k městu první vagon na světě. Když svá pozorování svědomitě propočítal, nahlásil do Paříže: „Je to vyloučená věc. Nemůže fungovat.“²⁹

Zmíněný inženýr zavdává příčinu k posměchu: lpí na vědeckých poučkách do té míry, že je ochoten přehlížet důkaz, který se mu před očima valí rychlostí padesáti kilometrů v hodině. Musím ale přiznat, že pro něj mám slabost. Myslím si totiž, že ho k absurdnímu závěru nepřivedly matematické rovnice v zápisníku, nýbrž lidsky zcela pochopitelná neochota uvěřit, že způsob, jak rozumí světu, je možná hluboce mylný. Není proto překvapením, jestliže během uplynulých měsíců, kdy jeden politický šok střídal druhý, začali lidé, kteří do té doby působili dokonale racionálně a pragmaticky, připomínat francouzského inženýra.

Experti z médií i akademičtí politologové nám tvrdili, že je vyloučeno, aby Britové hlasovali pro brexit. Leč stalo se. Experti i politologové tvrdili, že je vyloučeno, aby byl Donald Trump zvolen prezidentem. Leč stalo se. Experti i politologové tvrdili, že je vyloučeno, aby se etablovaná demokracie rozložila. A přesně to se děje.

Žijeme v období radikální nejistoty. Škála možných důsledků je dnes mnohem širší, než se jevila ještě před pár lety. Sázet na budoucnost je mnohem náročnější než kdy dřív. A přesto se přesně ta předpověď, která nás stále znovu sváděla na scestí, totiž předpoklad, že poměry zůstanou navěky takové, jaké byly odjakživa, těší i dnes svrchované oblibě. „Je to vyloučené,“ píše se v jednom článku za druhým. „Nemůže se to stát.“

Pokud nás budoucnost nemá překvapit stejně zásadně, jako se to podařilo nedávné minulosti, je načase zaměřit kritickou pozornost na naše elementární předpoklady. Jsou liberální demokracie možná méně stabilní, než jsme věřili? A povede rozmach populismu k rozkladu stávajícího politického systému?

Máme-li o rizicích, jimž liberální demokracie čelí, uvažovat jasně, musíme pochopit, co se vlastně jejími dvěma složkami míní. A tuto snahu nám komplikují dva faktory.

Za prvé termín *liberalismus* nese jiný význam při rozhovoru o každodenní politice a jiný, když je řeč o charakteru politických institucí. V angličtině – zvláště americké – se výraz *liberal* používá pro označení politických názorů konkrétního jedince: lidé se dělí na liberály a konzervativce, stejně jako se dělí na levičáky a pravičáky nebo demokraty a republikány. Když v následující úvaze mluvím o liberální demokracii a užívám výrazu „liberální“, *nemám tím na mysli* výše upřesněný význam. V mém výkladu se liberálem míní člověk oddaný základním hodnotám typu svobody slova, dělby moci nebo ochrany individuálních práv. V tom smyslu, jak slova užívám v následujícím výkladu, jsou George W. Bush a Ronald Reagan stejně jednoznačnými liberály jako Barack Obama a Bill Clinton.

Za druhé jsme pod vlivem prestiže, již se demokracie těší, propadli určitému zlovyku a začali jsme pod tento pojem zahrnovat nejrůznější další pozitivně hodnocené

jevy. V důsledku toho v široké škále nabízených definic demokracie v podstatě žádná nerozlišuje mezi třemi hluboce odlišnými rysy, totiž liberalismem, demokracií a oním historicky nahodilým souborem institucí, na který jsme v Severní Americe a západní Evropě zvyklí.

Tendence propašovat do pojmu demokracie všechno, co je nějak žádoucí, je nejzřetelnější u filozofů, kteří chtějí označení „demokracie“ rezervovat pro vůbec nejspravedlivější režimy, ony imaginární společnosti, jimž se podaří reálně odstranit křivdy typu chudoby nebo křiklavé sociální nerovnosti. Zásadní rozdíly mezi liberalismem, demokracií a institucemi, jako jsou parlamenty či soudy, však stírají i politologové vědomě usilující o minimalistické chápání demokracie. Například „procedurální minimalisté“ v návaznosti na Roberta Dahla počítají k demokracii libovolný systém, jenž zahrnuje

- svobodné, spravedlivé a kompetitivní volby,
- plné volební právo u všech dospělých,
- dalekosáhlou ochranu občanských svobod včetně svobody vyjadřování, tisku a spolčování a
- absenci nevolených „ochranářských“ instancí (například vojska, monarchického panovníka nebo církvi), jež by omezovaly vládní moc volené reprezentace.³⁰

Dahlův konceptuální rámec tak zabudovává ochranu liberálních práv přímo do definice demokracie. Pak si ale nelze klást otázku po možné sílící odluce demokracie a liberalismu. Navíc se Dahlovo hledisko zaměřuje na jeden specifický soubor historicky nahodilých institucí, a komplikuje odpověď na otázku, zda příslušné instituce skutečně umožňují vládu lidu. Domněle minimalistická definice demokracie tímto způsobem zveličuje význam našich politických institucí: namísto aby v nich spatřovala prostředek, jehož účelem je demokracie a liberalismus, oddává se podle všeho představě, že jsou svým způsobem samoúčelné.³¹

Sám proto využívám mnohem jednodušší definice, opřené o slabší předpoklady vycházející z reálného stavu a lépe vystihující původní demokratický příslib, že vládnout bude lid. Mám za to, že

- *demokracie* představuje soubor závazných volebních institucí, který efektivně zajišťuje transformaci mínění lidu v administrativní kroky,*
- *liberální* instituce zajišťují efektivní ochranu právního státu a zaručují individuální práva, například svobodu vyjadřování, vyznání, tisku a spolčování pro všechny občany (včetně etnických a náboženských menšin), a konečně
- *liberální demokracie* je prostě a jednoduše politický systém, který je liberální a demokratický současně: chrání individuální práva a zároveň transformuje mínění lidu v administrativní kroky.

To nám dovoluje pochopit, že liberální demokracie se mohou zvrhnout ve dvojím ohledu. Jednak se demokracie mohou stát neliberálními. Zvlášť pravděpodobné to je v zemích, kde většina lidí považuje za dobré podřídít nezávislé instituce rozmarům exekutivy nebo omezit práva menšin, které jim jsou nesympatické. A liberální režimy zase mohou být nedemokratické, přestože se v nich třeba konají pravidelné volby se skutečnou soutěží stran. Zvlášť pravděpodobné to je v zemích, kde je politický systém zdeformován ve prospěch elit natolik silně, že volby zpravidla nevedou k převedení vůle lidu do počínání administrativy.

* Podle tohoto a každého rozumného výkladu vytyčuje demokracie škálu. Určitý soubor závazných institucí je demokratický v té míře, v níž reálně slouží transformaci názorů lidu ve správní postupy. Povšimněte si též, že i když v podané definici neuvádím výslovně požadavek „svobodných a spravedlivých“ voleb, je v ní implicitně obsažen: každý systém, který v podstatné míře efektivně převádí názory lidu ve správní postupy, musí zahrnovat relativně značně svobodné a spravedlivé volby.

Obávám se, že přesně k tomu během posledních deseti letí v mnoha částech světa došlo. Tvrdím, že liberalismus a demokracie držely pohromadě díky nahodile vzniklému souboru technických, ekonomických a kulturních podmínek. Toto pojivo dnes velmi rychle slábne, a v důsledku toho se liberální demokracie – tedy ona jedinečná směs individuálních práv a vlády lidu, která tak dlouho charakterizovala většinu vlád v Severní Americe a západní Evropě – rozpadá. Jejího místa se ujímají dva nové typy režimů, totiž *neliberální demokracie* čili demokracie bez práv a *nedemokratický liberalismus* čili práva bez demokracie. Až jednou budou historikové popisovat vývoj v 21. století, je pravděpodobné, že střed scény obsadí rozklad liberální demokracie na tyto dvě složky.

Demokracie bez práv

NA PODZIM roku 1989 se každé pondělí na protest proti komunistickému režimu vyhnuli občané východoněmeckého „dělnického ráje“ do lipských a drážďanských ulic. Jejich hlavní heslo vyjadřovalo důstojnost a naději: *Wir sind das Volk*, volaly zástupy. Ani tajná policie, ani stranické vedení, nýbrž *my* jsme lid.³²

V průběhu posledních tří let se obyvatelé Lipska a Drážďan vydali do ulic znovu. V souvislosti s tím, jak horečnatě sílí vztek vyvolaný příchodem statisíců uprchlíků, které Německo v roce 2015 přijalo, zahájilo velkohubě pojmenované hnutí „Vlastenečtí Evropané proti islamizaci Západu“ (zkráceně PEGIDA) protesty proti Angele Merkelové a politice její vlády.³³

Pořádáním demonstrací každé pondělí ráno v centrech těchto měst jako v roce 1989 si PEGIDA chytře přisvojila odkaz lidového vzdoru: dává najevo, že dnešní odpůrci kancelářky Merkelové jsou právoplatnými dědici lidí, kteří před pětadvaceti lety stáli v opozici vůči komunistickému režimu. Když jsem se proto vydal do centra Drážďan jako pozorovatel tisíců rozhněvaných protestujících občanů, neměla mě vlastně kontrarevoluční atmosféra překvapit. Ale přesto mě překvapila.

V ideologii hnutí PEGIDA hraje klíčovou roli nenávist vůči

„lživému tisku“ (*Lügenpresse*) a většina účastníků protestu se mnou odmítala mluvit. „Jsem tady, protože nemám rodinu,“ řekl mi přispěvatel jedné místní televize, který si postavil kameru v odstupu od davu. „Kolegové, kteří mají děti, si reportáže z protestů odmítají brát. Riziko, že tu člověka zmlátí, je příliš vysoké.“³⁴

Hlavní témata hnutí PEGIDA ale byla snadno na očích: nenávisť vůči uprchlíkům, nedůvěra vůči Spojeným státům a důraz na etnickou čistotu německého národa. Málokdo tu mával černo-červeno-zlatou vlajkou Spolkové republiky Německo, jejíž podoba trikolory evokuje univerzalistické hodnoty Francouzské revoluce. Většina účastníků se raději chopila takzvané Wirmerovy vlajky, tvořené černým křížem na tmavočerveném pozadí; vlajka si v pravicových kruzích vydobyla oblibu tím, že je považována za symbol německých nordických kořenů a křesťanských tradic.

Jestliže ale ikonografii vzdoru scházela jistá významová jemnost, nahrazovala to rozmanitostí: v davu jsem mimo jiné zahlédl ruské vlajky („Putin hájí lidi“), vlajky Konfederace („Byli to skuteční rebelové“) a jednu osamělou vlajku Japonska.

To mne zarazilo. Obdiv shromážděných k Putinovu autokratickému režimu nebo jeho krutému zacházení s menšinami v Rusku mne nepřekvapoval a také jsem chápal, proč se lidé, kteří nenávidí Spojené státy a mají obavy z etnické rozmanitosti, mohou identifikovat s americkým Jihem. Ale jak s tím souvisí Japonsko?

K tomu muži, který vlajku držel, jsem přistupoval s rozechvělou nejistotou, ale jeho podle všeho těšilo, že může vysvětlit svoji úvahu. Japonsko, jak mi řekl, trpí stejným problémem jako Německo, totiž poklesem populace. Německo do země vpustilo velké množství přistěhovalců v naději, že nahradí chybějící pracovní síly a zajistí finance pro systémy sociálního zabezpečení. Ale to je jeden velký omyl. Mnohem chytřejší jsou Japonci, kteří vytrvale odmítají otevřít

dveře přichozím: „Je lepší připustit pokles počtu obyvatelstva, než do země vpustit spoustu cizinců.“³⁵

Podobné názory vyjadřovaly transparenty. Na jednom se tvrdilo, že Merkelová a další členové vlády jsou „nepřátelé německého lidu“ a „vedou proti nám vyhlazující válku!!!“ „Hey, Yankee,“ psalo se na dalším, „vypadni odtud a vem si svoje loutky s sebou.“ Třetí transparent napřed vypadal povědomě: připomínal vlajky s nápisem „VÍTÁME UPRCHLÍKY“, které byly o pár měsíců dřív vidět na nádražích po celé zemi, kde němečtí dobrovolníci nadšeně vítali uprchlíky. Transparent ale zachycoval křížáka na koni, jak kopím zahání dvojici teroristů s kalašnikovy, přičemž muž na sobě má tradiční hábit a žena je zahalena nikábem. „ISLAMISTY NEVÍTÁME,“ psalo se na něm velkými písmeny. (Na dalších transparentech s podobnými motivy stálo „MOHAMEDA NEVÍTÁME“ nebo „Rapefugees not welcome“.)

Celý tento karneval nenávisti ale představoval jen doprovodnou atrakci. Emocionálním ohniskem protestu, jeho hlavním poselstvím a záludným refrénem bylo provolávání stejného hesla jako před pětadvaceti lety. *Wir sind das Volk*, volal zástup znovu a znovu a stále agresivněji. To my – a ne cizinci, kteří zaplavují Německo, ani politikové, kteří s nimi jsou spřažení – jsme lid.³⁶

V období po těchto protestech, kdy na sebe po celé Evropě strhli pozornost autoritářští populisté a v USA byl zvolen Donald Trump, jsem se v duchu vracel k zážitkům z oné mrazivé noci. Vztek a zápal, z nichž příslušná hnutí čerpala energii, byly onoho večera v dráždanských ulicích obzvlášť zřetelné a já si události let 2016 a 2017 nutně vykládal ve světle toho, co jsem tam spatřil: nenávist vůči přistěhovalcům a etnickým menšinám, nedůvěru vůči tisku a šíření *fake news*, přesvědčení, že mlčenlivá většina konečně našla svůj hlas, a možná především touhu po někom, kdo bude mluvit jménem lidu.³⁷

Rychlý nástup siláckých předáků, kteří se prohlašují za výhradní ztělesnění vůle lidu, je historicky vzato pozoruhodný. Jak konstatovali politologové Seymour Martin Lipset a Stein Rokkan, po většinu poválečného období se zdálo, že stranické struktury skoro všech západoevropských a severoamerických zemí jsou „strnulé“.³⁸ V poslední třetině 20. století se hlavní politická hnutí zastoupená v parlamentech v Bernu, Kodani, Helsinkách, Ottawě, Paříži, Stockholmu a Washingtonu skoro neměnila. Jejich relativní síla se sice proměňovala v závislosti na volbách, takže pokud už jistou dobu vládl pravý střed, mohl zvítězit levý střed a naopak, avšak základní podoba stranické struktury byla pozoruhodně stabilní.³⁹

Pak ale během posledních dvaceti let nastalo ve „zmrzlém“ stranickém systému „tání“ a donedávna marginální či zcela neexistující politické strany se v jedné zemi za druhou etablovaly jakožto pevná součást politické scény.⁴⁰

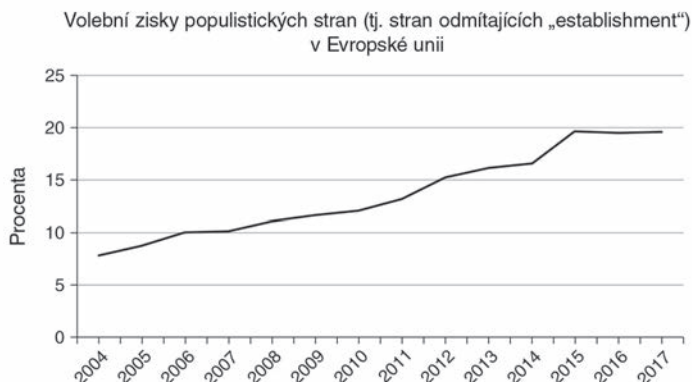
První velkou demokracií, která tímto procesem prošla, byla Itálie. Počátkem devadesátých let se politický systém ocitl ve zmatku v důsledku dalekosáhlého korupčního skandálu. Strany, které v italské politice dominovaly od konce druhé světové války, se rozpadly nebo měly ve volbách katastrofální výsledky. Prvním, kdo nastalé prázdno využil, byl mediální magnát Silvio Berlusconi, který po vstupu do politiky sám čelil obvinění z korupce. Slíbil však, že systém pročistí a učiní svou zemi bohatou, a dosáhl zdrcujícího vítězství. Po několik dalších let byla energie jeho vlády z valné části vyčerpávána snahou o minimalizaci dopadů jeho neustálých nevhodných vyjádření a také úsilím o to, aby neskončil ve vězení. Přesto Berlusconi na následujících pětadvacet let ovládal politické dění v zemi.⁴¹

V dané době se zdálo, že vývoj v Itálii je výjimkou. Když ale během posledních let získali političtí nováčci moc a vliv po celé Evropě, opak se ukázal pravdou.

V Řecku bylo pravidlem, že přibližně čtyři pětiny odevzaných hlasů si mezi sebou rozdělila hlavní strana levého středu, Panhelénské socialistické hnutí (PANOK), a hlavní strana pravého středu, Nová demokracie. V lednu 2015 se ale pod vedením Alexise Tsiprase k moci vyšvihla Koalice radikální levice Syriza a zcela nečekaně si zajistila parlamentní většinu.⁴² Ve Španělsku zas Pablo Iglesias – mladý lektor politologie na madridské Universidad Complutense, kde vyučoval předměty typu „Film, politické identity a hegemonie“ – založil po finanční krizi roku 2008 protestní hnutí Podemos, jež při volbách v roce 2015 obdrželo 21 procent hlasů a stalo se třetí nejsilnější stranou v zemi.⁴³ Dokonce i v Itálii se nové generaci populistů daří provádět stejně zásadní převraty jako těm starým: v roce 2009 založil populární komik Beppe Grillo Hnutí pěti hvězd, a ve chvíli, kdy píšu tyto řádky, má v průzkumech veřejného mínění náskok před všemi ostatními stranami.⁴⁴

Ještě nápadnějším úkazem, než je rozmach krajně levicových stran typu Syriza a Podemosu, je nástup krajní pravice. Ve Švédsku politickému dění více než sto let dominovala sociální demokracie a jen výjimečně předávala vládu koalici pravého středu pod vedením Umírněných; během posledních let se však vzmohli Švédští demokraté, což jsou političtí nováčci s kořeny v neonacistickém hnutí; podle některých průzkumů vedou, podle jiných stojí na druhém místě.⁴⁵ Ve Francii byla Národní fronta dlouhodobou složkou politického systému, nicméně v roce 2002 – po desítkách let strávených na okraji – Jean-Marie Le Pen nečekaně porazil v prvním kole prezidentských voleb kandidáta levého středu a postoupil do druhého kola proti prezidentu Jacquesu Chiracovi. V roce 2017 se stejný úspěch podařil Marine Le Penové – která ovšem v porovnání s otcem obdržela dvojnásobný podíl hlasů.⁴⁶

Stejný vývoj lze konstatovat v Rakousku, Nizozemsku, Finsku i Německu: ve všech těchto zemích mohli ostře

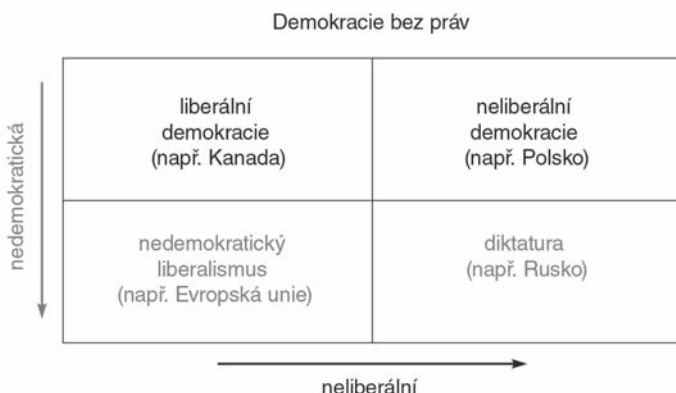

pravicoví populisté slavit v posledních letech bezprecedentní úspěchy díky tomu, že „podpořili lid“. Souhrnné procentní zisky levicových i pravicových evropských populistických stran se za poslední desítky let více než zdvojnásobily.⁴⁷

Zážitky z Drážďan mě také utvrdily v přesvědčení, že standardní rámec diskuse o populismu je chybný.

Obhájci populismu své hnutí oslavují jakožto příznak ozdravení politického systému. „Skutečným problémem, před nímž stojí dnešní demokracie,“ píše Astra Taylorová v lamentaci s názvem „Antidemokratické pužení“, není „přemíra moci lidu, nýbrž její nedostatek.“⁴⁸ „Antipopulismus,“ přisadil si britský sociolog Frank Furedi, „je mnohdy obyčejná antidemokracie.“⁴⁹

Taylorová a Furedi mají pravdu v tom, že populisté skutečně vyjadřují mínění lidu. Přehlízejí ovšem (nebo alespoň nezmiňují), jak hluboce neliberální je podstatný díl oné energie, z níž rozmach populismu prýští. Když demonstranti v Drážďanech používají heslo „Mohamed není vítán“ anebo provolávají „Lid jsme my“, otrásají přitom úctou k individuálním právům mnohem podstatnějším způsobem, než si komentátoři typu Taylorové a Furediho připouštějí.

Ano, populismus v sobě má skutečnou demokratickou složku – ale z dlouhodobého hlediska také nectí vůli lidu a projevuje vůči ní mnohem prudší nepřátelství, než jeho obhájci přiznají. Každý, kdo se podrobněji zabýval Tureckem, Ruskem či Venezuelou, dobře ví, že nástup neliberálních předáků je mnohdy předehtou k autokratické vládě: jakmile jsou umlčena média a zrušeny nezávislé instituce, mohou neliberální držitelé moci velmi snadno provést posun od populismu k diktatuře.

Odtud plyne pokušení tvrdit, že tato nová hnutí jsou opravdu diametrálním opakem demokracie. V souladu s formujícím se převládajícím míněním to Ivan Krastěv vyjádřil následovně: „Populismus není jen antiliberalní, je také antidemokratický: je to neustálý průvodní stín politiky reprezentace.“⁵⁰

I tímto soudem se totiž více zastírá než ukazuje. Když prohlásíme, že nová sklizeň populistů je prostě a jednoduše antidemokratická, nevystihuje to ani jejich specifika, ani prameny jejich úspěchu. Starší extrémně pravicová hnutí otevřeně oslavovala fašismus a prosazovala zrušení demokracie. Oproti tomu PEGIDA a Trump spatřují ve volbách příležitost, jak mohou obyčejní lidé pozvednout hlas. Rozhodně nechtějí rušit demokracii, naopak:

netrpělivě čekají na chvíli, kdy vůle lidu přetvoří zemi k obrazu svému.

Jedinou možností, jak novým hnutím porozumět, je proto odlišit jejich vnitřní povahu od toho, jaké budou jejich pravděpodobné důsledky. Chceme-li pochopit *povahu* populismu, musíme si uvědomit, že je demokratický a neliberální současně: snaží se zjednat průchod frustraci lidu a zároveň podlomit liberální instituce. A pokud máme pochopit jeho pravděpodobné *důsledky*, musíme si uvědomit, že pro přežití demokracie jsou liberální instituce z dlouhodobého hlediska nezbytné: jakmile se populističtí předáci zbaví všech liberálních bariér, které brání vůli lidu se projevit, je pro ně nesmírně snadné přestat se na lid ohlížet, pokud se jeho preference začnou rozcházet s jejich.

Politika je jednoduchá (a kdo nesouhlasí, je lhář)

V průběhu posledních několika desetiletí vykazoval hrubý domácí produkt (HDP) celosvětový růst. Miliarda lidí vyšla z chudoby. Gramotnost ostře stoupá, dětská úmrtnost klesá. Vezmeme-li Zemi jako celek, nerovnost příjmů se výrazně zmenšila.⁵¹

Řada těchto pozitivních trendů se ale koncentruje v rychle se rozvíjejících zemích typu Číny. V rozvinutých ekonomikách rostlo HDP relativně zvolna – a pro většinu západních zemí, zvláště pro USA a Velkou Británii, platí, že lví podíl vyprodukovaného bohatství skončil u tenké elitní vrstvy, takže příslušníci středních vrstev v tradičních baštách liberální demokracie mnohdy „přešlapují na místě“. A zatímco globální majetková nerovnost klesá, jelikož chudé země rostou mnohem rychleji než země bohaté, markantně se zvýšila nerovnost uvnitř takřka všech společností: jak v relativně stagnujících ekonomikách zámožného Západu, tak ve vrcholně dynamických ekonomikách globálního Jihu.⁵²

Tento vývoj má mnoho příčin, k nimž mimo jiné patří globalizace, automatizace, přechod od výroby k službám a rozmach digitální ekonomiky, která přináší masivní úspory z výroby ve velkém a zajišťuje ohromné příjmy několika málo firmám a jejich vysoce kompetentním zaměstnancům, zatímco zbytku světa poskytuje relativně málo.

Žádná z těchto změn se nevymyká z horizontu politiky. I dnes platí, že správná administrativní politika může napomoci redistribuci majetku a razantně zlepšit životní podmínky běžných občanů. Avšak kroky, které je kvůli těmto cílům nutno podniknout, zdaleka nejsou jednoduché ani přímočaré, a hlavně velmi často nejsou oblíbené. Není proto žádným překvapením, že obhájit názor o obtížnosti politiky je pro politické aktéry stále těžší.

Mimořádně instruktivním příkladem tu je kampaň Hillary Clintonové, které obě strany politického spektra vytýkaly absenci vize. Levicový starosta New Yorku Bill de Blasio nařikal, že „čekal, až [od Clintonové] uslyší vizi“, ⁵³ a pravíkový komentátor Kevin Williamson zase napsal: „Víme sice, čím chce být, ale nevíme, co hodlá udělat.“ ⁵⁴ Kandidátka se od jednoho ani druhého obvinění nedokázala oprostit, protože působila pravdivě: mnoho voličů skutečně mělo pocit, že Clintonovou především zajímá to, aby se dostala do Bílého domu, nikoli uskutečnění jakéhokoli konkrétního programu. Po valnou část kampaně jsem tento pocit sdílel. A přitom vím, že má za sebou mnoho let poctivé služby veřejnému zájmu a že svou kandidaturu opřela o komplexní soubor administrativních návrhů, které by měly podstatný reálný dopad v nejrůznějších oblastech, předškolní výchovou počínaje a léčením Alzheimerovy choroby konče. ⁵⁵

Oproti tomu Donald Trump má za sebou dlouhou historii švindlů, studenty „Trumpovy univerzity“ počínaje a mnoha smluvními partnery, kterým nikdy nezaplatil, konče. ⁵⁶ U většiny návrhů, jež prosazoval, je jasné, že nemohou fungovat. Využil veřejného pobouření kvůli imigrační vlně

a slíbil, že na hranici s Mexikem postaví zeď. Využil obavy ve městech, kde nastal pokles průmyslové výroby, a slíbil, že u čínského dovozu zvýší cla. Odborníci opakovali pořád dokola, že ani zeď na hranicích s Mexikem nezastaví naprostou většinu přistěhovalců bez řádných dokladů, kteří se v zemi ocitnou prostě tak, že setrvají i po vypršení víza, a že obchodní válka s Čínou nezajistí návrat naprosté většiny pracovních míst ve výrobě, jelikož za jejich eliminaci nemůže mezinárodní obchod, ale roboti.⁵⁷ Přesto miliony voličů v jednoduchosti Trumpových receptů spatřovali projev autenticity a odhodlání, zatímco komplexitu návrhů Hillary Clintonové považovali za příznak neupřímnosti a lhostejnosti.

Právě proto jádro populistických svodů tvoří povrchní a zjednodušující řešení. Myšlenka, že svět je složitý, se voličům nezamlouvá – a rozhodně nechtějí poslouchat, že na jejich problémy neexistuje okamžitá odpověď. Při pohledu na politiky, kteří ve stále složitějším světě podle všeho ztrácejí schopnost vládnout, jsou ochotni hlasovat pro každého, kdo jim slíbí právě toto jednoduché řešení. Proto i přes značné ideologické rozdíly, které je dělí, působí populisté na celém světě – Naréndra Módí v Indii i Recep Tayyip Erdoğan v Turecku, Viktor Orbán v Maďarsku i Jaroslav Kaczyński v Polsku, Marine Le Penová ve Francii i Beppe Grillo v Itálii – při projevech k veřejnosti tak pozoruhodně stejně.⁵⁸

Ochota populistických předáků nabízet řešení prostinká tak, že nemohou fungovat, je velice nebezpečná. Jakmile jsou jednou u moci, je vysoce pravděpodobné, že provedou kroky, jež dál vyhroťí ony problémy stojící u pramene hněvu veřejnosti. Je lákavé si myslet, že voliči se z nastalého chaosu poučí a s důvěrou se navrátí k etablovaným politikům. Pravděpodobné však je, že v nich prohloubené utrpení vyvolá ještě větší zahořklost a nespokojenost. Dějiny

mnoha zemí Latinské Ameriky ukazují, že když padne jeden populist, pravděpodobnost mocenského návratu někdejších elit rozhodně není vyšší než možnost, že se voliči obrátí k jinému populistovi nebo i nepokrytému diktátorovi.⁵⁹

Zároveň populistické zjednodušování vyvolává i jiné a bezprostřednější riziko. Pokud jsou totiž recepty na řešení světových problémů opravdu tak očividné, jak tvrdí, potom neschopnost politických elit uvést je v život musí pramenit z jednoho či druhého důvodu: buď jsou elity zkorumpované nebo jsou potajmu spřažené s cizími zájmy.

Pravidlem je, že populisté vznesou obě obvinění.

Konstantou Trumpovy kampaně bylo tvrzení, že skutečnou motivací Hillary Clintonové je přijít si na co nejvíc peněz: „Hillary Clintonová je insiderka, která bojuje výhradně za svoje sponzory a za lidi, se kterými je spojená. Já jsem outsider a bojuju za vás,“ prohlásil Trump. „Sledujte, kam vedou peníze,“ dodal zlověstně.⁶⁰

Některá Trumpova obvinění byla obzvlášť skandální, v podstatě se ale nelišila od útoků, které proti běžným politikům prováděli populisté v jiných zemích. Jarosław Kaczyński v Polsku například o něco kultivovaněji tvrdil, že se politikové, kteří v čele země stáli předtím, nechali „ko-optovat do sociálně privilegované sféry“, a ztratili proto zájem „měnit společenskou hierarchii“. ⁶¹ Ve Francii viděla Marine Le Penová zdroj své silící podpory ve vzpouře proti sebestředné „oligarchii EU“. ⁶²

Podle stejných not zpívají i levicoví populisté. Grillo v Itálii s oblibou tepe „politickou kastu“, tedy pavučinu elit, které prosazují jen svoje vlastní zájmy. ⁶³ Iglesias se ve Španělsku uchýlil k podobné rétorice poté, co Podemos získal rekordní podíl hlasů ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2014: „Stranám politické kasty byla zasazena těžká rána. My ale nedosáhli svého volebního cíle. Vláda politické kasty bude zítra dál u moci.“ ⁶⁴

Ony peníze, o které se etablovaní politikové údajně starají především, samozřejmě musí odněkud plynout. Obvinění, že si politikové mastí kapsy, se tak rychle mění v tvrzení, že jsou loutkami „velkého byznysu“. V amerických volbách tento narativ zvláště silně rezonoval kvůli vysokým honorářům, které Clintonové vyplatila za přednášky banka Goldman Sachs, a Trump ho využíval, co to šlo: tvrdil, že Goldman Sachs má „naprostou kontrolu, naprostou kontrolu ... nad Hillary Clintonovou“.⁶⁵

Většina populistů se ale u obvinění, že předáci etablovaných stran jsou zrádci, nezastaví a neomezí se na tvrzení, že příslušníci politické kasty si mastí kapsy nebo jsou placeni zájmovými skupinami. Přijdou s obviněním, že politická vrstva zachovává loajalitu nepřátelům lidu, jejichž vliv může za to, že se zájmy neoblíbených etnických nebo náboženských menšin těší větší podpoře než osud většiny.

Obzvláště ryzím příkladem tu je opět Donald Trump. Jeho politická aktivita v podstatě začala tvrzením, že Barack Obama zfalšoval vlastní rodný list, není opravdu americkým občanem a možná je potajmu muslimem. Během kampaně Trump toto obvinění opakoval v nejrůznějších variacích: někdy Obamu označoval za „zakladatele Islámského státu“, jindy pokrčením prstů vkládal jeho titul „prezident“ do uvozovek.⁶⁶ Clintonová sice na rozdíl od Obamy neměla zvláštní jméno a nepocházela z etnické ani náboženské menšiny, ale to Trumpovi nezabránilo, aby ji nezahrnul podobnou obžalobou: označil ji za „spoluzakladatelku“ Islámského státu a požadoval, aby „šla do basy“ za to, že ve funkci ministryně zahraničí využívala soukromý server.⁶⁷

Přesná podoba oné zrádnosti, ze které je politický establishment obviňován, se v různých zemích liší. I když ale populisté přizpůsobují identitu zrazované většiny a opovrhované menšiny potřebám místního kontextu, základní rétorická struktura je všude na světě nápadně podobná.

V Indii tak Módí prohlašuje své protivníky za nepřátele

hinduistů a nastolil atmosféru, v níž badatelé považováni za kritiky ortodoxního hinduismu „dostávají výhrůžky smrti, jež se následně uskuteční“.⁶⁸ V Turecku Erdoğan využil pokusu o puč k tomu, aby veškerou opozici vůči své vládě označil za „podporu terorismu“⁶⁹ a nechal zatknout desítky akademiků a novinářů.⁷⁰ Ve Francii, Německu a Itálii tvrdí vůdčí populisté – Marine Le Penová, Alice Weidelová, Matteo Salvini –, že všichni tradiční politikové nenávidí bělošskou křesťanskou většinu. Jak napsala Marion Maréchal-Le Penová, neteř Marine Le Penové a bývalá poslankyně francouzské sněmovny: „Buď zabijeme islamismus, nebo on zabije nás. ... Kdokoli volí daný stav, spolčuje se tak s našimi nepřáteli.“⁷¹

Jsem váš hlas (a všichni ostatní jsou zrádci)

Populisté tvrdí, že všechny důležité politické problémy naší doby se dají snadno vyřešit – stačí vzít rozum do hrsti. Pokud se pracovní místa přesouvají do zahraničí, stačí cizím zemím zakázat dovoz. Pokud nastala imigrační vlna, stačí postavit zeď. A pokud se teroristé dovolávají islámu, stačí zakázat muslimy.

Pokud běžní politikové tyto snadné recepty nevyužívají, má to prosté vysvětlení: hrají na sebe. Jsou spřaženi se zájmovými skupinami a etnickými menšinami. Podlehli politické korektnosti. Jsou zženštilí. Jsou k ničemu.

A je tedy jasné, co se musí stát. K vyřešení krize – k odstranění problémů, odstartování hospodářského boomu a (znovu)dosažení velikosti – stačí, aby se k moci dostal upřímný zastánce a mluvčí lidu, přemohl zrádce a nastolil rozumná řešení.

Touto hláskou troubou lidu je populist – a s oblibou to neustále opakuje.

Není proto divu, že se kolem tohoto tématu točil celý

Trumpův projev na republikánském celostátním sjezdu. „Kampaň mojí oponentky zaštiťuje velký byznys, elitní média i vlivní sponzoři, protože vědí, že ona se postará o zachování podvodného systému,“ pronesl kandidát hned ze začátku projevu. „Zahrnují ji peníze, jelikož mají naprostou kontrolu nad vším, co dělá. Je to jejich loutka a oni tahají za nitky.“⁷²

Ale změna je možná. „Problémy, před kterými stojíme – bída a násilí zde doma, válka a ničení za hranicemi –, potrvají pouze potud, dokud budeme spoléhat na politiky, kteří je vyvolali,“ sliboval Trump. A pokud má nastat nový den, „je nutná změna na vůdčí pozici“. Nové vedení, zapřisáhl se Trump, konečně postaví na první místo obyčejné Američany: „Nejdůležitější rozdíl mezi naším programem a programem naší oponentky je ten, že náš program hájí Ameriku především. Naším krédem nebude globalismus, nýbrž amerikanismus.“⁷³

Poté, co si takto připravil půdu, mohl Trump pronést své hlavní poselství, které se pak v průběhu projevu neustále opakovalo: obyčejní lidé byli dlouho přehlíženi a „nemají, jak se ozvat“. Avšak to se díky Trumpovi zásadně změní: „VÁŠ HLAS JSEM JÁ.“⁷⁴

Tento slib tvořil refrén proslovu, a přestože jej komentátoři v následujících dnech zahrnuli posměchem, byla to brilantní trest onoho základního příslibu, který svým voličům poskytují populisté na celém světě. Marine Le Penová vedla prezidentskou kampaň roku 2017 „jménem lidu“, *au nom du peuple*. Erdoğan svým odpůrcům jednou řekl: „My jsme lid. Kdo jste vy?“ Předseda krajně pravicové Svobodné strany Rakouska vyjádřil totéž při nedávném volebním vystoupení: „Za vámi stojí vyšší společnost. Se mnou jde lid.“⁷⁵ Slib, že zazní nefiltrovaný hlas lidu, je ústředním rysem populismu.

U apelu k lidu je stejnou měrou důležité, koho zahrnuje a koho naopak vylučuje. Když se populisté dovolávají lidu,

postulují tím určitou ústřední skupinu – kterou spojuje etnická příslušnost, náboženství, společenská vrstva nebo politické přesvědčení – oproti skupině postavené mimo, jejíž zájmy lze naopak oprávněně přehlížet. Jinak řečeno, vyznačují hranice *dému* a implicitně hájí názor, že politické ohledy je nutno brát jen na některé občany, ne na všechny. Jak to příhodně vyjádřil Jan-Werner Müller, vznášejí nárok na „morální monopol reprezentace“.⁷⁶

Historie morálního monopolu reprezentace je dlouhá a krvavá. Za Francouzské revoluce se Maximilien de Robespierre vyhoupl k moci díky tomu, že odmítl nárok panovníka coby ztělesnění národa – ale záhy nato přišel s tvrzením, že skutečnou manifestací vůle lidu je jen on sám. Benito Mussolini založil v roce 1914 – tedy v době, kdy se ještě považoval za socialistu, jenž bojuje proti kapitalistům utlačujícím lid – deník s názvem *Il Popolo d'Italia*, „Italský lid“.⁷⁷

Stejná rétorická strategie se výrazně uplatňovala v nedávné americké historii. Viceprezidentská kandidátka Sarah Palinová prohlašovala, že „to nejlepší z Ameriky je v těchto městečkách ... a drobných enklávách toho, co nazývám skutečná Amerika“, a vytyčovala kontrast mezi „proamerickými oblastmi tohoto velkého národa“ a oblastmi, které jsou (jak logicky vyplývá) „protiamerické“.⁷⁸ Prominentní televizní komentátor Glenn Beck vydal knihu s názvem *Skutečná Amerika. Slova ze srdce a z nitra země*.⁷⁹ A přesně totéž samozřejmě s charakteristickou hrubostí vyjádřil i Donald Trump, když řekl: „Jediná důležitá věc je sjednotit lid, protože ostatní lidi nic neznamenají.“⁸⁰

Když se populisté ucházejí o moc, strefují se především do etnických či náboženských skupin, které nepovažují za součást „skutečného“ lidu. A jakmile se populisté dostanou k moci, začnou si za terč stále zřetelněji brát veškeré oficiální i neoficiální instituce, jež si troufají zpochybňovat jejich nárok na morální monopol reprezentace.

Boj proti nezávislým institucím má zpočátku formu podněcování nedůvěry nebo přímo nenávisti vůči svobodnému tisku.

Kritická média přinášejí zprávy o protestech proti populistickému vůdci. Zaznamenávají neúspěchy jeho vlády a poskytují prostor jeho významným kritikům. Přinášejí sympatizující reportáže o jeho obětech. Tím vším zpochybňují iluzi konsenzu a ukazují širokému publiku, že když populistů tvrdí, že hovoří za všechen lid, lže.

Proto je tisk pro vládu populistů tak nebezpečný. A proto také většina populistů přijímá přísná opatření proti nezávislým novinářům a buduje si síť loajálních médií, která oslavují každý jejich krok.

Při první tiskové konferenci po zvolení prezidentem Spojených států označil Trump stanici CNN za „fake news“, Buzzfeed za „smetiště“, BBC odepsal jako „další krasotinku“ a tisk jako celek prohlásil za „podvodníky“.⁸¹ Během prvního kompletního dne úřadování přikázal svému tiskovému mluvčímu učinit sérii lživých prohlášení týkajících se „záměrně nepravdivého zpravodajství“ v tisku.⁸² Jeden měsíc v úřadu stačil na to, aby z tiskových konferencí v Bílém domě vyloučil zástupce některých prvořadých listů a označil redakce od *New York Times* až po CNN za „nepřátele amerického lidu“.⁸³

Současně si Trump buduje vlastní kontraprogram. Má velmi blízký vztah s televizní stanicí Fox News. Poskytl tiskovou akreditaci okrajovým webovým stránkám, které nekriticky podporují jeho počínání. A dokonce na své facebookové stránce spustil pravidelný zpravodajský šot, který fanouškům přináší nadšená líčení jeho domnělých úspěchů.⁸⁴

Velice podobně si počínají levicoví i pravicoví populisté v Evropě. Polská krajně pravicová vláda premiéra Kaczyňského převzala řízení státní televize a rozhlasu a pokusila se z parlamentu vykázat nezávislé reportéry.⁸⁵ V Řecku

přířkla Tsiprasova krajně levicová vláda státu pravomoc rozhodovat, kdo pronikne do vysílání, když omezila celkový počet televizních licencí a de facto ukončila provoz časopisu, který se opovážil kritizovat ministra zahraničí.⁸⁶ A vše nasvědčuje tomu, že kdyby se úřadu domohl Beppe Grillo, počínal by si stejně: už jako kandidát slíbil, že skončuje s údajným politickým řízením italských médií.⁸⁷

Útoky na svobodný tisk představují jen první krok. V další fázi se boj proti nezávislým institucím často obrací proti nadacím, odborům, think-tankům, náboženským sdružením a dalším nevládním organizacím.

Populisté si uvědomují, jak zásadní hrozbou pro fikci, že mluvčím lidu jsou jediné a výhradně oni, jsou zprostředkovatelské instituce s reálným nárokem na reprezentaci názorů a zájmů velkých společenských segmentů. Proto se takové instituce snaží zdiskreditovat a vydávat je za nástroje v rukách etablovaných elit nebo cizích zájmů. Pokud to samo o sobě nestačí, přijmou zákony, které omezují financování z ciziny, aby je finančně oslabili, nebo využijí vlivu na státní správu a brání jim ve fungování.

Nejprudší hněv a nejnelibostnější útoky jsou ale obvykle vyhrazeny státním institucím, na které populistická vláda nedosáhne přímo. Pokud státní rozhlasové nebo televizní stanice odmítnou šířit vládní propagandu, pokud inspekční úřady kritizují vládu, pokud se nezávislé volební komise snaží zajistit svobodné a spravedlivé volby, pokud armáda odmítá vykonávat protiprávní rozkazy, pokud se zákonodárci opováží využít parlamentu jakožto opoziční základny nebo pokud nejvyšší soudní instance v zemi označí populistovo počínání za protiústavní, jsou tyto zásadní instituce nejprve očerněny nařčením ze zrady a poté „zreformovány“ nebo zrušeny.

Například Orbán tak v Maďarsku systematicky obsadil kdysi nestranné úřední instituce svými zanícenými

stoupenci a podlomil nezávislost justice. Hugo Chávez ve Venezuele ihned po nástupu k moci přepsal ústavu a de facto zpolitizoval všechny významné instituce v zemi.*

Stejná taktika se stále zřetelněji uplatňuje i v západní Evropě a Severní Americe. Například ve Velké Británii existuje dlouhodobá tradice respektu k justičnímu systému. Když ale jeden soud rozhodl, že ministerská předsedkyně Theresa Mayová potřebuje ke spuštění odchodu země z Evropské unie souhlas parlamentu, nabraly útoky na justiční soustavu nezvyklou prudkost. *The Daily Telegraph* vyobrazil trojici usnášejících se soudců způsobem, který znepokojivě připomínal útoky na německou justici ve třicátých letech, a běsnil kvůli tomu, jak rozsudek údajně podkopává vůli lidu. *The Daily Mail* zašel ještě o krok dál: připojil k jejich fotografiím ještě větší titulek a soudce označil za „NEPŘÁTELE LIDU“.⁸⁸

Skvěle to vystihuje logika, která se uvede do chodu, jakmile se populismus obrátí proti nezávislým institucím. V konfrontaci s nárokem populistů na roli výhradních představitelů vůle lidu se politika rychle mění v existenční boj mezi skutečným lidem a jeho nepřáteli. To je příčinou, proč se levicoví i pravicoví populisté s nárůstem své moci zpravidla obracejí stále více proti liberalismu. S postupem času začínou považovat každého, kdo s nimi nesouhlasí, za zrádce, a pokud jim nějaká instituce stojí v cestě, pokládají ji za neoprávněné pokřivení vůle lidu. Obojí je proto třeba odstranit – a zůstane jen populistův rozmar.

* V zemích, v nichž demokratická kultura postrádá hlubší kořeny, se etablované politické strany též snaží obsadit klíčové funkce straníky, aby tak odměnily své věrné nebo si zajistily příznivější zpravodajství ve státní televizi. Jedině populisté ale „takovou kolonizaci provádějí otevřeně a s podporou svého ústředního tvrzení morálního zastupování lidu“ (Jan-Werner Müller, *Co je to populismus*, Praha 2017, str. 52). Jinými slovy, jedině oni podnikají tyto kroky s cílem zcela umlčet opozici.

Lid rozhoduje (a může si dělat, co chce)

Ali Erdoğan, hlava nečetné turecké komunity v městečku Wangen bei Olten, měl sen. Snil o tom, že jednoho dne v jeho kulturním centru v severním Švýcarsku vyroste nevelký, asi šestimetrový modro-zlatý minaret.

Po mnohaletém úsilí se mu podařilo shromáždit potřebné finance, načež si zažádal o stavební povolení. Místní obyvatelé však proti jeho záměru rychle zorganizovali odpor. Někteří tvrdili, že jim minaret bude bránit ve výhledu. Jiní se obávali, že takto očividný symbol islámu ohrozí kulturní identitu městečka. A další se vyslovili otevřeně: minarety do Wangenu bei Olten nepatří – a přistěhovalci, kteří je chtějí stavět, také ne. Místní stavební a plánovací komise se jednohlasně usnesla proti.

Erdoğan se ale nevzdal a spor se nakonec – jak je dnes časté – přesunul z politické sféry před soud. Správní soud kantonu Solothurn udělil pro minaret povolení. Když se místní obyvatelé odvolali, Federální soud coby nejvyšší instance rozsudek potvrdil. Minaret přece jen měl vzniknout.⁸⁹

Nakonec se ale toto drobné vítězství práv turecké komunity ve Wangenu bei Olten změnilo ve velkou porážku práv náboženských menšin v celém Švýcarsku. Koalice aktivistů krajní pravice, pobouřených rozhodnutím soudu, začala sbírat podpisy pro lidové referendum, které zakáže výstavbu jakýchkoli dalších minaretů. „Lidé řekli, že tohle nechceme,“ prohlásil místní šéf Švýcarské lidové strany Roland Kissling. „Integraci přistěhovalců podporuji – ale tihle lidé toho prostě chtějí moc.“⁹⁰

Většina jeho spoluobčanů souhlasila. Dvacátého devátého listopadu 2009 zamířily miliony Švýcarů k volebním urnám a omezily právo svobodného náboženského vyjádření muslimů. Přední politikové, významné listy i zahraniční pozorovatelé apelovali na voliče, aby respektovali práva nejpočetnější náboženské menšiny v zemi – ale marně. Návrh